

УДК [726.04.03:271.4-523.4-9](477.83-25)"18/20"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.06.1587>

КАПЛИЦЯ ДОМУ ІНВАЛІДІВ У ЛЬВОВІ: ЗАДУМ, РЕАЛІЗАЦІЯ, СТАН ЗБЕРЕЖЕННЯ ПЕРВІСНОГО ДЕКОРУ

Оксана ГЕРІЙ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8383-227X>
кандидатка мистецтвознавства, старша наукова співробітниця,
Інститут народознавства НАНУ, відділ мистецтвознавства,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: oheriy@ukr.net

Василь КАРПІВ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1297-8829>
аспірант кафедри реставрації творів мистецтва Львівської
національної академії мистецтв; реставратор України III-категорії,
керівник реставраційного бюро «KARP restorer»,
вул. Кубійовича, 38, 79011, м. Львів, Україна,
e-mail: vasyllkarpiv@gmail.com

Розглядається історія спорудження каплиці Дому інвалідів у Львові (тепер — церква Покрови Пресвятої Богородиці, вул. Клепарівська, 35). Метою статті є докладний аналіз художнього оздоблення інтер'єру пам'ятки та визначення сучасного стану збереження її автентичних розписів. За допомогою компаративного методу на основі зіставлення проектних креслень 1855 року авторства віденського архітектора Теофіла Гансена та реальної споруди, зведеної позаду Дому інвалідів у Львові між 1856—1863 роками наголошено на особливостях реалізації віденського проекту.

Виклад історико-теоретичних пошуків доповнено звітом про комплексні реставраційні та техніко-технологічні дослідження стану цегляної кладки каплиці та її стінопису, проведені командою реставраторів влітку 2024 року. Підсумки роботи стануть основою майбутньої програми консерваційно-реставраційних заходів у каплиці, спрямованих на відновлення первинного вигляду інтер'єру пам'ятки.

Ключові слова: неовізантійський стиль, Теофіл Гансен, стінопис церкви, скульптурний декор, стан збереження розписів, реставраційне дослідження.

Oksana HERII

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8383-227X>
Ph. D in Art Studies, Senior Researcher at the Art
Studies Department, The Institute of Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: oheriy@ukr.net

Vasyl KARPIV

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1297-8829>
Postgraduate student of the Department
of Art Works Restoration
of the Lviv National Academy of Arts, restorer of Ukraine,
III category, head of the restoration bureau
«KARP restorer»,
38, Kubiyovycha St., 79011, Lviv, Ukraine,
e-mail: vasyllkarpiv@gmail.com

THE CHAPEL OF THE HOUSE OF INVALIDS IN LVIV: CONCEPT, IMPLEMENTATION AND THE STATE OF PRESERVATION OF THE ORIGINAL DECOR

The article explores the history of the construction of the House of Invalids in Lviv chapel (now the Church of the Protection of the Holy Virgin, 35 Kleparivska Street) in the context of the development of sacral architecture in the mid. of 19th century. The chapel was designed by Viennese architect Theophil Hansen, marking the first example of a sacral building in the Neo-Byzantine style in Galicia.

The purpose of the article is to analyze the artistic decoration of the monument's interior and assess the current state of preservation of its authentic murals. The study examines in detail the adaptation of the architectural project to local conditions in Lviv. Hansen's interior design for the chapel is given particular attention as it represents the first significant example in Galicia of a carefully studied Byzantine church mural system. The design conceptually presents the hierarchical arrangement of sacred images.

It is suggested that this proposal for the mural decoration of a domed church became an influential model for the decoration of Greek Catholic churches in Galicia in the early 20th century. Unfortunately, most of the authentic murals have been lost due to overpainting, but stratigraphic studies have revealed preserved fragments that demonstrate the high artistic quality of the original artwork.

The results of field surveys and restoration research conducted in 2024 confirmed the critical condition of the monument caused by prolonged dampness, plaster degradation, and layers of modern overpainting. The article substantiates recommendations for conservation and restoration measures using modern technologies, such as laser cleaning of the facades and in-depth studies of the authentic mural layers. The importance of urgent conservation of the monument and the development of a scientifically grounded restoration program is emphasized to restore the chapel's interior to its original appearance and preserve this unique cultural heritage monument.

Keywords: Neo-Byzantine style, Theophil Hansen, church murals, sculptural décor, mural preservation, restoration research.

Вступ. Монументальне мистецтво та архітектура часто є своєрідними сторінками літопису історії народу чи держави, свідками світоглядних тенденцій чи панівної ідеології. Прикладом споруди, яка не лише влучно віддзеркалює історичну ситуацію та мистецькі прояви свого часу, але і нагадує нащадкам про важливі моральні принципи суспільного співжиття, є Львівський будинок військових інвалідів, споруджений у 1856—1860 роках за проектом віденського архітектора Теофіла Гансена. Сьогодні цей комплекс служить приміщенням Львівського державного університету безпеки життєдіяльності ДСНС України, але весь його зовнішній вигляд, скульптурний декор (хоч і частково втрачений), присутність каплиці досі нагадують про ту необхідну вдячність і пошанування, які повинні виявляти суспільство і держава до військових інвалідів. Завдяки таланту Гансена заковане у зовнішніх формах та планувальній структурі споруди прагнення організувати комфортне перебування й гідну опіку скаліченим у боях воїнам і досі вражає людей як монументальністю виразу, так і глибиною моральності. Особливої *актуальності* набувають ці ідеї зараз, у воюючій Україні, і завданнями сучасних істориків мистецтва та реставраторів є забезпечити якнайкраще вивчення і збереження автентичного стану Львівського будинку інвалідів і його каплиці, щоб нащадки могли сприймати неспотвореними закодовані в архітектурі цінні послання минулого.

Метою цієї статті є розгляд особливостей проектування, спорудження та декорування каплиці військових інвалідів (тепер церкви Покрови Пресвятої Богородиці) у Львові (вул. Клепарівська, 35) та вивчення стану збереження і можливості реставрації її автентичного стінопису.

Про каплицю у складі комплексу притулку й лікарні для військових ветеранів у Львові в *історіографії* згадували завжди, коли мова йшла про історію спорудження, характеристику архітектури та декору Львівського будинку інвалідів. Його, як найважливішу пам'ятку Львова середини ХІХ століття, розглядали у працях з історії львівської архітектури В. Вуйцик та Р. Липка [1, с. 104], І. Жук [2, с. 97], І. Котлобулатова [3, с. 18], Я. Пурхля [4], Ю. Бірюльов [5, с. 124] та інші. Як один з чільних творів віденського архітектора Т. Гансена Львівський дім військових інвалідів отримав висвітлення в дослідженнях європейських науковців: В. Вілладсена [6], А. Штіллера [7], Т. Хагена [8], Ф. Рохова [9] та ін. Окремо про каплицю Дому інвалідів написав ґрунтовну наукову статтю П. Красни [10] та енциклопедичну статтю М. Нагірняк та Р. Великий [11].

Основна частина. З погляду значного історичного і мистецького значення Будинку інвалідів у Львові каплиця є другорядною спорудою, лише складовою частиною комплексу, тому й захована від очей подорожніх поза корпусом, який довгим чільним фасадом розгорнений вздовж вулиці. Можливо, вона б так і залишилась в тіні помпезної військової споруди, якби не була твором Теофіла Гансена, першим на території Галичини твором сакральної архітектури у неовізантійському стилі.

Історичні обставини щасливо склались для магістрату Львова і тих високих військових чиновників, які взяли на себе відповідальність спорудити в столиці Королівства Галичини й Володимирії четвертий в Австро-Угорській імперії краєвий Дім військових інвалідів. Адже ідею магістрату про окремий у Галичині будинок для ветеранів, висунути у жовтні 1851 року, підтримав цісар Франц Йосиф I та вже у грудні того ж року підписав розпорядження про будівництво [4, с. 269]. А це давало можливість розраховувати на підтримку центральної влади не лише моральну, але й фінансову. А також це означало більшу увагу до архітектурного проекту, адже споруду тепер не розглядали як провінційну з суто функціональними завданнями, а як знакову, що повинна засвідчувати опіку імперії цим регіоном, про що з переконливими аргументами писав дослідник Тімо Хаген [8]. Тому й відхилено було тривіальні проекти для Львівського дому інвалідів військового інженера Йозефа Рудольфа, а потім і львівського цивільного архітектора Йозефа Енгеля, про що в ґрунтовній статті, базованій на аналізі численних архівних матеріалів, написав дослідник Френк Рохов [9, с. 194—195].

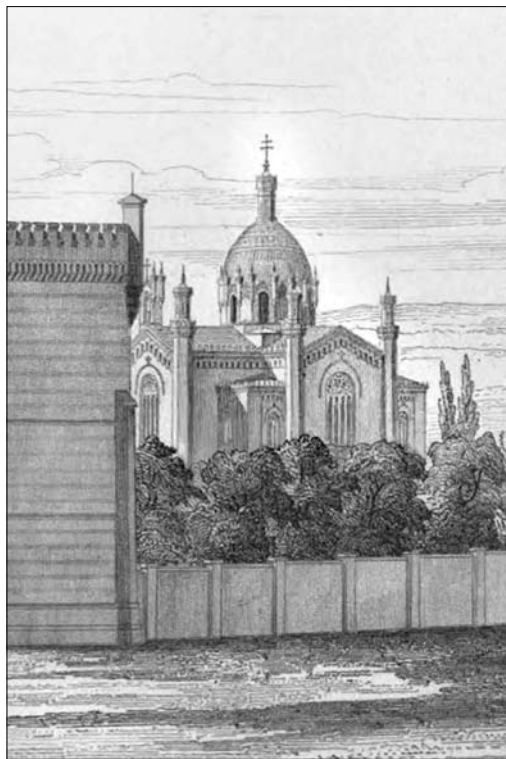
Справа будівництва Дому інвалідів у Львові рухалась повільно. Аж у березні 1854 року Вище військово-керівництво Габсбурзької імперії рекомендувало розпочати будівельні роботи, керуючись все ще проектом Енгеля, але якісь дрібні речі знову спричиняли затримки. «І в цей конкретний момент (у квітні 1854 року), коли вже все готове було початись, — підкреслює гостроту історичного моменту

дженнях європейських науковців: В. Вілладсена [6], А. Штіллера [7], Т. Хагена [8], Ф. Рохова [9] та ін. Окремо про каплицю Дому інвалідів написав ґрунтовну наукову статтю П. Красни [10] та енциклопедичну статтю М. Нагірняк та Р. Великий [11].

дослідник Ф. Рохов, — генерал-ад'ютант цісарського двору Карл Людвіг Грюнне, який тримав на контролі львівський проєкт, пише листа до архітектора Теофіла Гансена» [9, с. 195].

На той час Теофіл Гансен вже здобув собі авторитет серед військових, бо працював у складі команди віденських архітекторів над спорудженням комплексу будівель Арсеналу у Відні. За його проєктом у цьому комплексі зведено одну з найголовніших парадних споруд — Музей зброї (1845—1850). Карл Людвіг Грюнне, як здогадується з його листа до Гансена Ф. Рохов, хотів почути від архітектора його думку про проєкт Енгеля, надіявся отримати більш відповідний презентаційній функції будівлі проєкт фасаду, а отримав зовсім новий, більш продуманий, естетично довершений проєкт Гансена та ще й такий, який повністю відповідав очікуванням Грюнне [9, с. 197]. За проханням генерал-ад'ютанта цісар призначив Гансена провідним архітектором Дому інвалідів у Львові і наказав розпочати роботи 1855 року [9, с. 198]. Реально будівництво почалося навесні 1856 р. [12, с. 95].

Отож місту дуже пощастило, що завдяки небайдужості Карла Людвіга Грюнне тут був реалізований не тривіальний проєкт видозмінених казарм, пропонувався Йозефом Енгелем, а дійсно мистецький і для Галичини того часу абсолютно новаторський проєкт Теофіла Гансена. Щоправда, цей видатний віденський архітектор не приїжджав до Львова, нагляд за будівельними роботами, як пише дослідник Пьотр Красни, вів генерал Вурм і керівник третього відділу Генеральної дирекції полковник Шайбендорф [10, с. 67]. Якщо вірити іншому джерелу, то пристосовував проєкт до місцевих умов і безпосередньо керував будівництвом львівський цивільний інженер Едмунд Кьолер (Edmund Köhler) [13, с. 581—582]. Основні роботи були завершені 1860 року, але вже з 1858 року з рекомендації намісника Галичини графа Агенора Голуховського для виконання скульптурного оздоблення Дому інвалідів запросили щойно прибулого до Львова з Парижа Кипріяна Гodeбського [5, с. 124]. Розуміючи важливе значення пластичного декору для вираження головних презентаційних завдань притулку для військових ветеранів, про яких піклується центральний уряд імперії, Гodeбського викликали до Відня, щоб обговорити деталі оздоблення. Звідти він поїхав до Парижа, щоб взяти собі

Іл. 1. Фрагмент таблиці із загальним виглядом Дому інвалідів і каплиці із пакету проєктних креслень Теофіла Гансена, опублікованих в *Allgemeine Bauzeitung*, 25. 1860. Табл. 337

помічників, серед яких був Абель Марія Пер'є [5, с. 125]. Дослідники стверджують, що декорування корпусу та каплиці було виконане впродовж трьох років, тобто до 1861 року. Однак ще, мабуть, тривали інші оздоблювальні роботи, бо освячення каплиці і корпусу Дому військових інвалідів у Львові урочисто відбулося 4 жовтня 1863 року, в день іменин цісаря Франца Йосифа I [14, с. 91] (іл. 1).

Корпус Дому інвалідів добре продуманий щодо функціональності, у ньому, крім кімнат для офіцерського і рядового складу, є медичне крило, помешкання коменданта, канцелярія, передбачено подачу води на всі поверхи та обігрів кімнат гарячим повітрям. Дослідники відзначають у його об'ємно-просторовій композиції поєднання рис фортечної та палацової архітектури, орієнтацію на комфорт та гігієну, продумане узгодження форми й функції. Особливо підкреслюють важливу роль ідеологічної складової, виразно проявленої в декорі будівлі — формах вікон, капітелей, завершень стін, в скульптурах і рельєфах. Завдяки архітектурним цитатам з італійського треченто, англійської готики, візантійського, мавританського мистецтва, наголо-

Іл. 2. Каплиця Дому інвалідів у Львові. Світлина авторів, 2024 р.

щує сучасний дослідник Тімо Хаген, Гансену вдалось виразити самоусвідомлення імперії Габсбургів, проголосити твердість територіальної цілісності імперії, що особливо важливо було показати у її східній провінції [8, с. 58].

В ансамблевому поєднанні з корпусом запропонував Теофіл Гансен збудувати каплицю. Традиційно він розмістив її на головній осі споруди, але не включив у структуру житлового чи лікарняного блоку, як переважно робили його сучасники, а запроєктував віддалено, на архітектурно оформленій штучній терасі, в цокольному поверсі якої передбачалось зробити потрібні аркові проходи в тильну частину парку та низькі допоміжні господарські приміщення. Високі сходи двома півколовими маршами мали б виводити на майданчик-балкон перед входом до каплиці, з якого за потреби можна б було розширити простір богослужіння на весь прилеглий парк і залучити до цього велику кількість людей (житловий корпус Будинку інвалідів у Львові був розрахований на 500 осіб). Подібний розрахунок на залучення зовнішнього простору до функцій каплиці втілював колега Т. Гансена по розбудові ансамблю Віденського арсеналу архітектор Карл Рьоснер у церкві Марії Переможниці (1854—1856) (іл. 2).

Однак реальний рельєф території військового приотулку для інвалідів сам децю піднімався в напрямку від тильного фасаду корпусу, тому будувати терасу не було потреби, для каплиці лише вирівняли ділянку і зробили невисокий кам'яний підмурівок для цегляних стін. Архітектурне оточення каплиці було спрощено до двох окремих невеликих допоміжних госпо-

дарських одноповерхових корпусів, розташованих з боків, на певній віддалі.

Віденський архітектор Теофіл Гансен, зважаючи на те, що в королівстві Галичини і Володимирії мешкає і бере участь у військових діях імперії багато людей грецького обряду (греко-католики), запроєктував каплицю для Львова як візантійський центричний хрестово-купольний храм. Це мала бути споруда, збудована на плані хреста, вписаного у квадрат, рівні за висотою об'єми нави та трансепта мали б утворити центральний просторовий хрест, а між його раменами внутрішній простір повинні були розширювати нижчі квадратні в плані об'єми [15, т. 340]. Купол було передбачено оперти на системі підпружних арок і вітрил, яку підтримують чотири центральні колони. Саме у такій об'ємно-просторовій композиції реалізовано проект кількома роками пізніше у Відні, в церкві на протестантському цвинтарі Мацляйнсдорф (1858—1860). А у Львові проєкт зазнав спрощення та модифікації, бо понижені кутові компартименти не збудували, підпружні арки купольного вінчання оперли безпосередньо на кути перехрещення нави і трансепта, оформивши їх пілястрами, щоб створити враження несучих стовпів. Щоб збільшити простір, втрачений через відсутність кутових об'ємів, львівські будівничі подовжили наву на одне вхідне прясло, ззовні позначивши його додатковою парою восьмигранних декоративних стовпів, і децю збільшили висоту гранчастої апсиди, щоб зберегти візуальну симетричну рівновагу між вхідною та вівтарною (тут західною) частинами каплиці. В результаті споруда стала завдовжки 25 м, завширшки 20 м, висотою 35 м [14, с. 91].

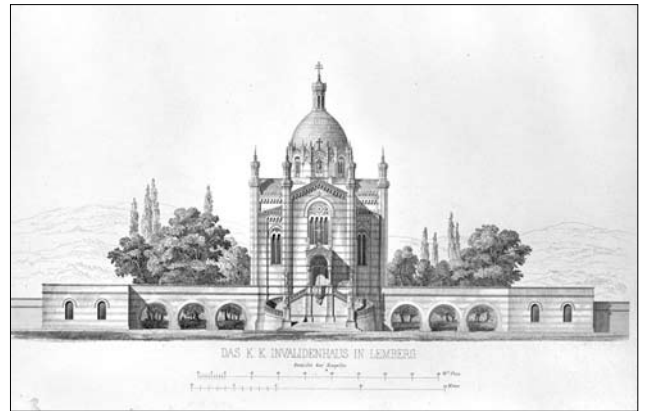
Купол звели наближено до проєкту — на 16-гранному ззовні і круглому всередині барабані, прорізаному 8 вікнами у ширших гранях, і декорованому втопленими у цеглі нішами-хрестами у вузких гранях. Ребра барабана акцентували, як і в проєкті, декоративними круглими вежками-пінаклями з дрібним аркатурним фризом по верхньому краю і гострими конусоподібними ковпачками в завершенні. Також львівські виконавці намагались дотриматись проєкту в формі вікон, архітектурному декорі фасадів, вирішенні порталу та завершень кутових і міжпряслових восьмигранних декоративних стовпів.

У декорі екстер'єру каплиці Теофіл Гансен з притаманною архітектурі його часу легкістю поєднав

елементи різних стилів. Півциркульні вікна фасадів за традицією візантійської архітектури він запропонував розділити вузькими колонками на 2 (дифорії) або 4 (квадрифорії) полотна, що вже раніше апробував у споруді Музею зброї Віденського арсеналу [4, с. 269—270]. Однак з романського стилю запозичив вирішення порталу: білокам'яний портик з арковим прорізом і трикутним завершенням над ним, опертий на дві тонкі колони, дуже нагадує середньовічні італійські споруди, наприклад, вхід до церкви Сан Дзено у Вероні. З італо-романської архітектури веде походження й трикутне завершення торцевих стін рамен просторового хреста, а не півкругле, як у давніх візантійських храмах. Його підтримує трикутне завершення граней барабана купола, а не півкругле, як у грецьких церквах середньовізантійського періоду. Романськими є аркатурні фризи попід дахом по всьому периметру каплиці, на світловому ліхтарі купола, у вінчанні восьмигранних стовпів по зовнішніх кутах споруди. Зате самі ці стовпи, як і пінаклі підкупольного барабана повторюють форми, більш характерні для готичного стилю [10, с. 72]. Головний фасад каплиці завершено мурованою сигнатуркою для дзвонів, дуже подібною до неороманської церкви Марії Переможниці, збудованої незадовго перед цим у комплексі споруд Віденського арсеналу за проектом Карла Рьоснера (іл. 3).

У проєкті Гансена передбачено доповнити екстер'єр каплиці скульптурами, зокрема Розп'яттям з пристоячими над фронтоном вхідного порталу, двома повноростовими фігурами святих на колонах балюстради сходів. Це виконав К. Гудебський, архівні фотографії свідчать, що над порталом було встановлене скульптурне Розп'яття з пристоячими, а обабіч входу, на сходах, хоч і не таких високих, як в проєкті, були фігури апостолів Петра і Павла і алегорій Віри та Релігії у вигляді жіночих постатей [5, с. 124]. Усі ці скульптури втрачені під час II світової війни, після переходу комплексу споруд в розпорядження радянської влади.

Теofil Гансен пропонував звести каплицю, як і корпус, з двоколірної цегли, почергово укладаючи її горизонтальними смугами, імітуючи характерний спосіб візантійського мурування — *opus mixtum*. Під час реалізації проєкту у декорації стін каплиці справді використали червону і жовту цеглу, однак, окрім

Іл. 3. Таблиця із фасадним зображенням каплиці Дому інвалідів із пакету проєктних креслень Теофіла Гансена, опублікованих в *Allgemeine Bauzeitung*, 25. 1860. Табл. 345

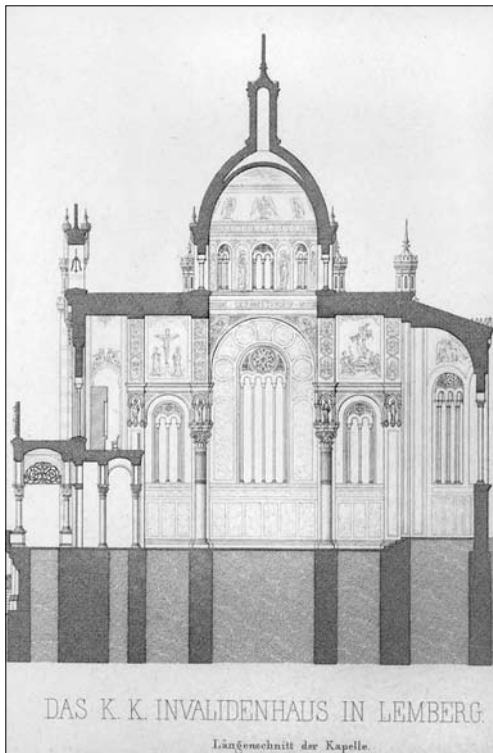
горизонтальних смуг, червоною цеглою ще виклали орнаменти з хрестиків, які ритмічно прочитуються на світлих жовтих смугах.

Передреставраційне візуальне обстеження будівлі засвідчило, що фасад частково поновлений сучасними облицювальними матеріалами (вхідна зона, цоколь та віконні арки) та вкритий щільним шаром стійких пилових забруднень. Програма наших дослідницьких робіт включала випробування ефективності лазерної системи «LumInexa» для очищення стійких забруднень цегляних поверхонь фасаду церкви. Зокрема, ми прагнули визначити, наскільки ця технологія може безпечно та ефективно видаляти забруднення, зберігаючи при цьому оригінальну структуру і колір цегли. Це включало оцінку стану поверхні до і після чистки, а також аналіз впливу лазерної обробки на матеріали і стан цегляної кладки.

Лазерна система «LumInexa» для очищення використовує механізм абляції. У цьому процесі використовується різниця поглинання, яка є коефіцієнтом, що описує значення енергії, яка передається світлом певної довжини хвилі, що може поглинатися експонованим матеріалом. Відповідні параметри процесу означають, що енергія, поглинена шарами, після перевищення порогу абляції розриває зв'язки між своїми окремими частинками і, як наслідок, випаровує забруднення з очищеної поверхні. Кожен матеріал має різні властивості і, отже, різні молекулярні зв'язки. Іншими словами, кожен матеріал має певний поріг абляції. Щоб ефективно видалити шар із даного матеріалу, енергія, що передається лазерним променем, має перевищувати поріг абляції цього конкретного матеріалу.

Іл. 3а. Виконаний реставраторами фрагмент очищення цегляної кладки каплиці з допомогою лазерної системи «Lumipeха». Світлини авторів, 2024 р.

Іл. 4. Поздовжній переріз каплиці Дому інвалідів із пакету проектних креслень Теофіла Гансена, опублікованих в Allgemeine Bauzeitung, 25. 1860. Табл. 346

Проби очищення цегли продемонстрували задовільні результати. Адже лазерна система «Lumipeха» дозволяє точно контролювати процес очищення, видаляючи лише забруднення і не впливаючи на структуру матеріалу. Завдяки неінвазивному характеру методу, поверхня цегли залишається неушкодженою та зберігає свою патину, що є особливо важливим для збереження історичних об'єктів. Використання лазера виключає необхідність застосування хімічних

речовин, що робить процес більш екологічно безпечним. На відміну від механічних методів очищення, лазерний метод не створює вібрацій чи фізичного тиску на цегляну кладку, що знижує ризик пошкодження. На основі отриманих результатів ми рекомендуємо провести повну очистку фасаду церкви за допомогою лазерної системи «Lumipeха», що дозволить безпечно відновити первинний вигляд цегляної кладки та повернути споруді її автентичний колір і текстуру (іл. 3а).

Дослідники вже звернули увагу, що Теофіл Гансен бажав бачити в інтер'єрі каплиці багатий стінопис з великими композиціями на християнську релігійну тематику та численними орнаментами [8, с. 59]. Це видно із ретельно опрацьованого проекту каплиці Дому інвалідів, який у 1860 році Гансен опублікував в «Allgemeine Bauzeitung». На кресленні поздовжнього перерізу каплиці показано бажане пластичне й живописне оздоблення її інтер'єру [15, Т. 346]. Мабуть не випадково стінопис в проекті так докладно промальований. Архітектор, який 8 років працював в Афінах (1838—1846) і докладно вивчив збережені мозаїки середньовізантійського періоду в монастирі Осіос Лукас в Фокиді, з метою просвітництва подавав у східну провінцію Габсбурзької імперії — Галичину, де мешкає багато вірних греко-католицького обряду, програму розписів храму візантійського стилю.

Тому він показував, що в скупі купола, яка символізує небеса, належить зображати сили небесні — двокрилих ангелів чи архангелів. Нижче — поміж віконними прорізами підкупольного барабана — архітектор пропонував розмістити окремі повнофігурні постаті святих. У візантійській традиції це були живописні зображення пророків або апостолів. Але у львівській каплиці в цьому місці могли бути розміщені скульптурні фігури апостолів, якщо взяти до уваги архівні згадки, що К. Годабський з учнями виготовили для інтер'єру каплиці Дому інвалідів 12 фігур апостолів і євангелістів [16, с. 626] (іл. 4).

З огляду на це можемо припустити, що 4 з них, за католицькою традицією, фланкували вівтар, а ось 8 інших скульптур апостолів могли бути розміщені або обабіч бічних вівтарів, або — між вікнами барабана, як пропонував Гансен. До виявлення нових архівних матеріалів або до проведення на міжвіконних простінках барабана реставраційних досліджень

ми не можемо стверджувати, що між вікнами були скульптури апостолів. Однак на вірогідність такого припущення нашттовує цікавий факт: міжвіконні простінки барабану в інтер'єрі греко-католицької Преображенської церкви у Львові, спорудженої за проектом Сильвестра Гавришкевича (1878—1898), прикрашені саме скульптурами, а не живописними зображеннями апостолів. Це не звично для традиційної оздобы церкви грецького обряду, але може мати виправдання у взірці, який вже існував в каплиці Дому інвалідів. Сильвестр Гавришкевич у власних архітектурних проектах церков у Боброїдах (1880—1882) та Мацюшині (1884—1886) близько наслідував об'ємно-просторову композицію гансенівської каплиці. Отож він міг вказати на цей зразок художникам, які оздоблювали Преображенську церкву, зведену за його ж проектом.

По нижньому обручі підкупольного барабана, як видно з проекту каплиці Будинку інвалідів, Теофіл Гансен пропонував розмістити цитату з Святого письма, що потім також знайде численні наслідування в розписі українських церков початку ХХ століття. У трикутні вітрила пропонував вписати овальні медальйони із пояси́м зображенням святих. Хоч ці прориси подано в проекті у легкій начерковій манері, але можна здогадатися, що автор тут певно також дотримується візантійської традиції і пропонує зобразити чотирьох євангелістів. Здогадку підтверджує інший опублікований в «Allgemeine Bauzeitung» (№ 28, 1863 р.) проект Гансена дуже подібної церкви на протестантському цвинтарі у Відні, де вже виразно намальовано на вітрилах пояси́ зображення євангелістів з їхніми символами.

Верхній ярус нави, її склепіння, віденський архітектор відводить для розташування великих живописних композицій — сцен Священної історії. У проекті виразно промальовано Розп'яття з пристоячими у вхідній частині нави та Воскресіння ближче до вівтарної частини, що також відповідає канонам розміщення сцен у візантійському храмі, зокрема в церкві XI ст. Осіос Лукас, де Гансен проводив свої студії і робив замальовки.

Підпружні арки в проекті каплиці запропоновано декорувати погрудними зображеннями святих у ланцюжку шестикутних медальйонів, що є наслідуванням традиції послідовних ликів святих на суфітах

Іл. 4а. Фрагменти первинного декору стін каплиці, які у вигляді ромбів проглядаються під шаром перемалювань 1993 року, а також в межах стратиграфічного зондажу. Світлина авторів, 2024 р.

арок численних візантійських пам'яток, однак форми медальйонів показують вже певну модну в той час ранньоренесансну стилізацію стінопису. Очевидно, ланцюг геометричних фігур був реалізований в первісному розписі каплиці, оскільки зараз на лівій підпружній арці під сучасним зображенням святої проглядається поєднання ромбів з попередньої системи орнаменту. Таку саму композицію з перехрещених ліній, які утворюють ромби, було виявлено під час виконання дослідницького зондажу на сусідній арці, де реставратори цього року мали доступ до стіни в межах риштування (іл. 4а).

Середній та нижній яруси інтер'єру каплиці у проекті запропоновано прикрасити живописним імітуванням облицювання стін різнокольоровими мармуром, спостереженим в давніх візантійських церквах — Софії Константинопольській, Осіос Лукас у Фокиді та ін. Орнамент в проекті каплиці, особливо той, що оббігає арку вікна і складається із кіл та увігнутих чотирикутників між ними, характерний для стилю Гансена і повторений ним у декорі каплиці в Мацляйнсдорфі та церкві Густава-Адольфа в Гумпендорфі. У порівнянні з цими двома протестантськими віденськими церквами, проект оздоблення львівської каплиці значно багатший і явно наслідує грецьку традицію, що є додатковим до загального архітектурного вирішення каплиці підтвердженням свідомого пристосування Гансеном проекту цієї святині до потреб провінції і її ветеранів, серед яких багато було греко-католиків.

Живописне оздоблення каплиці Дому інвалідів у Львові Гансен пропонував доповнити пластичним декором у вигляді рельєфно різьблених капітелей або

Іл. 5. Капітель міжвіконного стовпчика (зліва направо) у каплиці Дому інвалідів у Львові, в церкві Густава Адольфа у Відні та церкві на цвинтарі Мацляйнсдорф у Відні. Світлина авторів, 2024 р.

Іл. 6. Капітель пілястри в каплиці Дому інвалідів у Львові (зліва) та капітель колони протестантської церкви в Мацляйнсдорфі (справа). Світлина авторів, 2024 р.

ажурно виконаних решіток вікон. Судячи із розетки, що збереглася до сьогодні в оздобленні вікон трансепту, К. Гodeбський з помічниками намагалися досить добре дотримуватись проєкту. Виконана ними розетка хоч і не повністю повторює рисунок плетінки, на арабський манер намальованої Гансеном, однак досить добре вловлює її стиль. Збережена досі маленька деталь — капітель стовпчика в обрамленні вікна львівської каплиці — є цінним свідком того, як уважно ставились скульптори у Львові до ідей Гансена. Ця капітель не подана в проєкті, однак вона дуже подібна на втілену прикрасу в оздобленні вікон віденських церков авторства Гансена, в яких, як і в інших будівлях архітектора, декор збудований з використанням керамічних елементів. До проведення додаткових реставраційних досліджень ми не знаємо, чи керамічні розетки та інші керамічні деталі прикрас привозили для Будинку інвалідів з Відня, чи виготовляли на місці. Однак на основі подібності капітелей можемо припустити, що Гodeбський під час свого перебування у Відні для узгодження програми скульптурного декору Будинку інвалідів у Львові знайомився зі спорудами Гансена, зокрема з церквою

Густава-Адольфа та цвинтарною каплицею в Мацляйнсдорфі (іл. 5).

Аргументом на користь цього припущення може служити аналіз декору капітелей центральних пілястр інтер'єру львівської каплиці. У проєкті чотири центральні несучі колони вверху збагачені нішами з повнофігурними постатями святих. Ця пропозиція зазнала змін, тому що колон не збудували, їх замінили на пілястри, які підсилили несучі кути перехрещення нави й трансепта. Зі слів очевидців, із декору капітелей цих пілястр збереглася лише одна алебастрова фігура ангела, який клячить. За цим зразком під час відновлення каплиці у 1993 році з гіпсу виготовили фігури для всіх інших капітелей, і встановили їх на місце втрат. Якщо це правда, що ще необхідно перевірити під час подальших реставраційних досліджень, то збережена алебастрова фігура є ще одним свідком безпосереднього контакту Гodeбського з віденським доробком Гансена. Бо аналогічний ангел є на капітелях пілястр і колон інтер'єру церкви в Мацляйнсдорфі, будівництво якої щойно 1858 року розпочалось, а проєкт був опублікований аж у 1863 р. Отже, під час перебування у Відні в 1858 році скульптор зі Львова міг бачити проєкт безпосередньо (іл. 6).

Сьогодні, до проведення повних реставраційних досліджень та робіт, важко сказати, наскільки точно було реалізовано в інтер'єрі проєкт Гансена. Адже первісне рельєфне оздоблення каплиці було частково знищене, а стінописне — замальоване. З 1939 року в каплиці було облаштовано склад. З 1944 року цілком знищено 7 фігур К. Гodeбського на фасаді та 12 в інтер'єрі. Було забілено розписи на стінах, пошкоджено ліпнину, демонтовано хрести. У квітні 1993 року розпочали відновлення каплиці, відновивши у травні хрести на дахах та покриття дахів. Силами курсантів, працівників було реставровано ліпнину, встановлено іконостас, інтер'єр каплиці наново розписав О. Лозинський, підлоги покрили сучасною керамічною плиткою [17]. Каплицю передали в користування ПЦУ і 11 жовтня 1998 року її освятили як церкву Покрови Пресвятої Богородиці.

Зараз загальний стан стінопису не задовільний. Наявне суцільне перемалювання, що призвело до невідповідності у стилістиці архітектурного ансамблю церкви, спотворення автентичного задуму автора. Це суттєво зменшило культурно-історичну

цінність пам'ятки. Окрім перемалювань, спостерігаються значні пошкодження структури стінопису внаслідок замокань південної сторони церкви (в зоні склепіння).

Комплексні реставраційні дослідження, розпочаті цього року, показали, що склепіння та стіни каплиці виконані цегляною кладкою на вапняно-пісковому розчині. Основа муру в задовільному стані. Частково, в зонах склепіння, спостерігаються втрати зв'язку в розчині, яким з'єднана цегла. Декоративні елементи вікон виконані з каменю, світло-бежевого відтінку. По південній стороні, на поверхні вікон, спостерігається сильне засолення та ураження біологічним грибок. Найважливіше перемалювання по всіх площинах з внутрішньої та зовнішньої сторони кам'яного обрамлення.

Стан тиньку незадовільний. Багаторічне замокання склепіння церкви внаслідок пошкодження покрівлі даху призвело до акумуляції мінеральних солей в різних ділянках. Найбільшої шкоди зазнала півден-

на сторона склепіння головної нави та віконного обрамлення, які на етапі дослідницьких робіт перебували в критично аварійному стані. Внаслідок виходу вологи зі стіни відбулася кристалізація солей (вивітрювання кристалів), що спричинило численні руйнування структури тиньку та фарбового шару. Аварійний стан тиньку в зонах склепіння та віконних обрамлень у південній частині храму супроводжується значною деструкцією та засоленням, численними тріщинами, осипами, розшаруваннями, ураженням грибок. Лабораторні дослідження тинькового шару показали, що силікатна маса штучної природи у виді тинькувального розчину виготовлена на основі дрібнозернистого кварцового піску та, ймовірно, будівельного вапна.

Загальний стан розписів не задовільний, по всій площині стін та склепінь наявне вторинне перемалювання. За даними лабораторних аналізів, сучасний розпис виконаний на основі синтетичного в'язива. Основні однотонні площини містять пігменти ульт-

Таблиця

Стратиграфія шарів оздоблення склепіння церкви Покрови Пресвятої Богородиці, стан до реставрації

№	Графічне позначення	Хронологічна фаза	Період Ст.	Характеристика шару
1		III	кін. XX	Сучасний розпис храму
2				Ґрунт
3		II		Шар однотонної побілки
4		I	кін. XIX	Первинний розпис, пастозні світлі партії, відживки
5				Первинний розпис, виконаний в техніці фрески
6				Тиньк
7				

Іл. 7. Виконання стратиграфічного зондажу на склепінні каплиці Дому інвалідів, який демонструє збереженість орнаменту первинного шару розписів. Світлина авторів, 2024 р.

трамарину та охри. Ґрунт, змішаний з гіпсу та крейди, нанесений доволі пастозно.

Під час візуальних обстежень були виявлені здуття та осипання фарбового шару у зонах замокання склепіння. Видимі межі замокань характеризуються скупченням плям та деформацією фарбового шару, займаючи площу близько 10,12 м². У зоні віконних арок спостерігаються скупчення висолів, деструкція та осипання фарбового шару, а також численні тріщини по периметру.

З метою детального аналізу структури облицювальних шарів було виконано стратиграфічні зондажі в наступних зонах: склепіння та віконні обрам-

лення. Виявлено 3 шари вторинних поновлень, під якими зберігся автентичний фресковий розпис (див. таблицю).

Первинний розпис церкви абсолютно відрізняється за композиційними та стилістичними ознаками — під сучасним однотонним пофарбуванням блакитного відтінку в межах тла склепіння виявлено фрагмент орнаментального мотиву високої якості виконання за художньо-естетичним та технологічним рівнями (іл. 7).

Стан збереження автентичного розпису не задовільний, наявні втрати та осипи світлих партій розпису, які виконані пастозним шаром. Також спостерігається часткова втрата деталей рисунку та колористики фрески, що вказує на вимивання пігментів внаслідок довготривалого, надмірного впливу вологи. Між шарами сучасного та автентичного розписів локально виявлені скупчення гіпсових відкладень і білий наліт, утворений внаслідок кристалізації солей. Ці утворення додатково посилюють руйнівний вплив на збереження розписів. Необхідно невідкладно провести консерваційні заходи, зосередившись на першочерговому усуненні проблеми потрапляння води шляхом ремонту даху, для зупинення подальшого руйнування розписів та забезпечення їх належного збереження.

Для дослідження проб, відібраних зі стін каплиці, були застосовані наступні методи: світлової мікроскопії (відбите та прохідне світло), термохімічний метод та мікрохімічні дослідження. За даними лабораторних аналізів пігментного складу та в'язива відібраних проб з поверхні автентичного шару розписів виявлено, що живопис виконувався на білковому в'язуючому (казеїні). Завдяки своїм хімічним властивостям, казеїн утворює дуже міцну плівку, яка стійка до вологи та механічних впливів. Саме це і забезпечило тривалу збереженість первинних фресок храму, навіть у складних умовах. В складі світлих партій орнаменту було визначено наявність свинцевих білил, а основний колір композиції замішаний на основі жовтого хрому. Дослідницькі стратиграфічні зондажі в межах віконного обрамлення каплиці (зона хорів) виявили одношарове пастозне перемалювання кам'яної основи вікон та двошарове в межах стін. Кам'яне обрамлення має місцеві сліди механічних пошкоджень основи, що супроводжується дрібними втратами рельєфів. Декоративні квіти

в межах обрамлень — керамічні, первинно мали насичений помаранчевий відтінок [18].

Висновки. Спорудження каплиці Дому інвалідів у Львові за проектом віденського архітектора Теофіла Гансена стало першим прикладом сакральної будівлі у неовізантійському стилі на території Галичини. Розуміючи важливі завдання адміністрації імперії показати через помпезну споруду для військових інвалідів державну монолітність та уважну опіку тими, хто служив державі, Т. Гансен уважно продумав і подав у своїх архітектурних проєктах не лише об'ємно-просторову композицію каплиці, але й її систему розписів та пластичного декору. У цій системі оздоблення він опирався на особисте добре знання візантійської традиції розпису храму, яку й представив у проєкті, надісланому у Львів. Цю грецьку систему він уміло з'єднав із використанням скульптури в декорі храму, що відображає західну, римо-католицьку традицію. На сьогодні, до детальної реставрації і розкриття первісного стінопису, важко сказати, наскільки достеменно львівські виконавці дотримались порад архітектора щодо внутрішнього оздоблення каплиці, адже в її архітектурі вони допустили певну самостійну адаптацію проєкту до місцевих умов. Однак нюанси реалізації, про які ми з часом, після реставрації, довідаємося, не применшують значення детального проєкту Гансена як першого в Галичині вагомого представлення уважно вивченої системи декорування інтер'єру церков візантійської традиції.

Цьогорічні загальні натурні обстеження та техніко-технологічні дослідження окремих зон інтер'єру церкви показують, що оздоблення каплиці перебуває у незадовільному стані, з ознаками критичної аварійності в зонах замочань. Об'єкт потребує комплексних консерваційно-реставраційних заходів, спрямованих на припинення процесів руйнування пам'ятки, відновлення та збереження її історичної та естетичної цінності. В межах південної сторони склепіння головної нави спостерігається серйозне порушення температурно-вологісного режиму, надмірне перезволоження стін, часткове ураження стінопису грибок, наслідком чого є численні і значні відставання, здуття та осипи, спорохнявілість фарбового шару, тріщини, розшарування та деструкція тиньків. Необхідно першочергово взяти заходів щодо стабілізації конструкцій даху, зупинити процес замочань для

запобігання подальших руйнацій. Виконані практичні дослідження є критично важливими для планування подальших консерваційно-реставраційних робіт, адже вони дозволили підтвердити факт збереження автентичних живописних декорацій церкви. Окрім здійснення протиаварійних консерваційних робіт у зонах замочання, необхідно провести розширені дослідження стінопису цілого інтер'єру церкви. Це дозволить об'єктивно оцінити стан збереження автентичних розписів і стане науково обґрунтованою базою для формування проєкту консерваційно-реставраційних заходів, спрямованих на відновлення первісного вигляду інтер'єру пам'ятки.

1. Вуйцик В., Липка Р. *Зустріч зі Львовом: путівник*. Львів: Каменярь, 1987. 175 с.
2. Жук І. *Архітектура. Історія Львова*. Т. 2. Львів: Центр Європи, 2007. С. 93—98.
3. Котлобулатова І. *Львів на фотографії. 1860—2006*. Львів: Центр Європи, 2006. 311 с.
4. Purchla J. *Wpływy wiedeńskie na architekturę Lwowa 1772—1918. Sztuka kresów wschodnich*. N 2. Kraków, 1996. S. 263—282.
5. Бірюльов Ю. *Львівська скульптура від раннього класицизму до авангардизму (середина XVIII — середина XX ст.)*. Львів: Априорі, 2015. 528 с.
6. Villadsen V. *Studien über den byzantinischen Einfluß auf die europäische Architektur des 19. Jahrhunderts. Hafnia. Copenhagen Papers in the History of Art*. N 5. 1978. S. 43—77.
7. Stiller A. *The House for Disabled Veterans in Lviv*. In: Stiller, A. *Theophil Hansen. Classical Elegance in Everyday Life*. Salzburg; Wien, 2013. S. 166—177.
8. Hagen T. *Das k. k. Invalidenhaus in Lemberg (Lviv) zwischen Krieg und Frieden*. In: Kilian Heck und Aleksandra Lipińska. *Als der Krieg kam ... Neue Beiträge zur Kunst in der Ukraine*. Heidelberg: Arthistoricum, 2023. S. 44—75. URL: <https://doi.org/10.11588/arthistoricum.1227>. c.17104
9. Rochow F. *Theophil von Hansen's House of Invalids in L'viv: The quest for an appropriate style*. In: Hartmuth M., Kurdiovsky R., Rüdiger J., Vasold G. *The Governance of Style: Public buildings in Central Europe, 1780—1920*. Vienna: Böhlau, 2023. P. 185—208. URL: <https://doi.org/10.7767/9783205217541>
10. Krasny P. *Kaplica Domu Inwalidów Wojskowych*. In: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*. N 12. Kraków, 2004. S. 67—76.
11. Нагірняк М., Великий Р. *Каплиця «Дому військових інвалідів»*. *Енциклопедія Львова*. Т. 3. Львів: Літопис, 2010. С. 87—88.
12. Слободянюк М., Нагірняк М. *Дім військових інвалідів*. *Енциклопедія Львова*. Т. 2. Львів: Літопис, 2008. С. 94—97.

13. Wiczkowski J. *Lwów, jego rozwój i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście*. Lwów, 1907. 630 s.
 14. Нагірняк М. «Дім військових інвалідів» — архітектурний шедевр Львова. *Історико-культурна спадщина: проблеми збереження і популяризації*. Львів: Львівська політехніка, 2017. С. 89—91.
 15. Hansen T. Das k. k. Provinzial-Invalidenhaus zu Lemberg. *Allgemeine Bauzeitung*. N 25 (1860), 113; Tf. 337—346.
 16. Бірюльов Ю., Павличко Я. Гodeбський Циприян. *Енциклопедія Львова*. Т. 1. Львів: Літопис, 2007. С. 626—627.
 17. Паспорт пам'ятки архітектури: *Ансамбль будинку Військових Інвалідів 1855—1863 рр. Вул. Клепарівська, 35, охоронний N 1280. (Рішення Львівського обласного виконавчого комітету N 227 від 17.07.1990)*. Львів, 2004. 40 с.
 18. Змієвська І., Роман А.-М., Гриценко Д. *Звіт про комплексні дослідження стінопису інтер'єру та фасадного оздоблення церкви Покрови Пресвятої Богородиці, розташованої на центральній осі ансамблю будинку Військових інвалідів 1855—1863 рр., вул. Клепарівська, 35, м. Львів. (Рукопис, 13 липня 2024 р.)*. Львів, 2024. 43 с.
- REFERENCES
- Vujtsyk, V., & Lypka, R. (1987). *Meeting with Lviv: a guide*. Lviv: Kamenyar [in Ukrainian].
- Zhuk, I., Isajevych, J., Litvyn, M., & Steblii, F. (Eds.). (2007). Architecture. In: J. Isajevych, M. Litvyn, F. Steblii. *History of Lviv* (Vol. 2, pp. 93—98). Lviv: Center of Europe [in Ukrainian].
- Kotlobulatova, I. (2006). *Lviv in photographs. 1860—2006*. Lviv: Center of Europe [in Ukrainian].
- Purchla, J. (1996). Viennese influences on the architecture of Lviv 1772—1918. *Art of the eastern borderlands*, 2, 263—282 [in Polish].
- Biriuliov, Yu. (2015). *Lviv sculpture from early classicism to avant-garde (mid-18th — mid-20th centuries)*. Lviv: Apriori [in Ukrainian].
- Villadsen, V. (1978). Studies on the Byzantine influence on European architecture of the 19th century. *Hafnia. Copenhagen Papers in the History of Art*, 5, 43—77.
- Stiller, A. (Ed.). (2013). The House for Disabled Veterans in Lviv. *Theophil Hansen. Classical Elegance in Everyday Life* (pp. 166—177). Salzburg; Wien.
- Hagen, T., Heck, K., & Lipinska, A. (Eds.). (2023). The k. k. Invalidenhaus in Lemberg (Lviv) between war and peace. In: K. Heck and A. Lipinska. *Als der Krieg kam ... Neue Beiträge zur Kunst in der Ukraine* (pp. 44—75). Heidelberg: Arthistoricum [in German]. Retrieved from: <https://doi.org/10.11588/arthistoricum.1227.c17104>.
- Rochow, F., Hartmuth, M., Kurdiovsky, R., & Rudiger, J. (Eds.). (2023). Theophil von Hansen's House of Invalids in L'viv: The quest for an appropriate style. In: M. Hartmuth, R. Kurdiovsky, J. Rudiger, G. Vasold. *The Governance of Style: Public buildings in Central Europe, 1780—1920* (pp. 185—208). Vienna: Bohlau. Retrieved from: <https://doi.org/10.7767/9783205217541>
- Krasny, P. (2004). Chapel of the House of the Military Invalids. *Roman Catholic churches and monasteries of the former Russian province*, 12, 67—76 [in Polish].
- Nahirniak, M., Velykiy, R., & Kozytskii, A. (Ed.). (2010). Chapel of the «House of the Military Invalids». In: A. Kozytskii (Ed.). *Encyclopedia of Lviv* (Vol. 3, pp. 87—88). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Slobodianiuk, M., Nahirniak, M., & Kozytskii, A. (Ed.). (2008). House of the Military Invalids. In: A. Kozytskii. *Encyclopedia of Lviv* (Vol. 2, pp. 94—97). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Wiczkowski, J. (1907). *Lviv, its development and cultural state and a guide to the city*. Lviv [in Polish].
- Nahirniak, M., & Kurdyna, Yu. (Ed.). (2017). «House of the Military Invalids» — an architectural masterpiece of Lviv. In: Yu. Kurdyna. *Historical and cultural heritage: problems of preservation and popularization* (pp. 89—91). Lviv: Lviv Polytechnic National University [in Ukrainian].
- Hansen, T. (1860). Das k. k. Provinzial-Invalidenhaus zu Lemberg. *Allgemeine Bauzeitung*, 25, 113, 337—346 [in German].
- Biriuliov, Yu., Pavlychko Ya., & Kozytskii, A. (Ed.). (2007). Godebskyi Tsipriyan. In: A. Kozytskii. *Encyclopedia of Lviv* (Vol. 1, pp. 626—627). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- (2004). Passport of an architectural monument. *Ensemble of the House of Military Invalids 1855—1863. Street Kleparivska, 35, security number 1280. (Decision of the Lviv Regional Executive Committee N 227 of 17.07.1990)*. Lviv [in Ukrainian].
- Zmievska, I., Roman, A.-M., & Hrytsenko, D. (2024). *Report on comprehensive research of the interior murals and facade decoration of the Church of the Protection of the Blessed Virgin Mary, located on the central axis of the ensemble of the House of Military Invalids 1855—1863, Kleparivska St., 35. (Manuscript, July 13)*. Lviv.